

УДК 021.64:[0.26:37.014]:004

Наталія Кропачева,

наук. співробітник

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛУЗЕВИХ БІБЛІОТЕК: СПРОБА ДИСКУРСУ

На прикладі функціонування Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського зроблено аспекти аналізу формування комунікаційних моделей галузевих бібліотек. Виокремлено базові терміни і концепти комунікаційної сфери книгозбірень цього типу. Наведено ключові характеристики кожної комунікаційної моделі та обґрунтовано взаємозв'язок протікання комунікаційних процесів, засобів комунікації відповідно до кожної моделі комунікації. Охарактеризовано структурні елементи комунікаційного середовища наукових бібліотек. Доведено необхідність та інтеграційну сумісність їх функціонування в багаторівневому комунікаційному просторі галузевих книгозбірень.

Ключові слова: лінійна модель, нелінійна комунікаційна модель, комунікаційні канали, галузева бібліотека.

В умовах становлення інформаційного суспільства комунікаційні засоби зазнали значних трансформаційних змін, що вплинуло на діяльність наукових бібліотек. Найважливішим фактором у цьому контексті стала інформатизація комунікаційної діяльності, розвиток якої протягом ХХ ст. призвів до інтеграції всіх існуючих засобів трансляції суспільної інформації, котру можна розглядати як складну інформаційну систему різноманітних багаторівневих комунікаційних зв'язків. Атрибутом комунікаційного простору виступає комунікаційна взаємодія між суб'єктами, що здійснюється за допомогою комунікаційних каналів передачі інформації та враховує комплекс фізичних, соціальних, психологічних умов, в яких реалізуються комунікаційні процеси. Багатоаспектність та багато-векторність наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців дозволяє прогнозувати, що впровадження в бібліотечну практику інформаційно-комунікаційних технологій – це лише «альфа» їхньої трансформації та динамічного розвитку, що потребує формування принципово нової комунікаційної моделі, в якій органічно поєднуються

базові складові комунікаційних моделей з лінійною за структурою і змістом та нелінійних моделей.

Метою статті є спроба спроектувати комунікаційний простір наукових бібліотек в концептах та термінах, що знайшли своє визнання у вітчизняних бібліотечно-інформаційних практиках та студіях; узагальнити та деталізувати змістові характеристики основних моделей комунікації галузевих книгозбірень.

Висвітлення питань генези бібліотечних систем, дослідження структурних та функціональних трансформацій наукових бібліотек, прогностичні сценарії їхнього функціонування за умов інформаційного суспільства стали предметом інформаційних та бібліотекознавчих студій Н. Апшай, І. Давидової, В. Ільганаєвої, Т. Колесникової, Т. Костирко, О. Литвиненко, Д. Соловяненка, Г. Шемаєвої, Т. Ярошенко. У їхніх працях зроблено поліаспектний аналіз питань стратегічного управління, зокрема формулювання стратегічних цілей розвитку бібліотек, узагальнено тенденції інтеграції зовнішнього й внутрішнього комунікаційних середовищ бібліотек та проблеми реалізації цих завдань); теоретичне обґрунтування основних характеристик комунікаційних моделей бібліотек. Доволі значний структурований масив теоретичного та прикладного характеру відображає цілісну картину надбань теоретиків та практиків бібліотечно-інформаційної сфери. Беручи до уваги тезу авторитетного українського бібліотекознавця М. Слободяника, що основною функцією наукових бібліотек є інформаційно-аналітичне забезпечення вітчизняної педагогічної науки, освіти й практики, формування інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу, збереження та надання користувачам інтегрованого й систематизованого знання [3], вважаємо за можливе застосувати визначені Г. Шемаєвою, Т. Колесниковою комунікаційні моделі функціонування бібліотек у науковому просторі (лінійна, інтеракційна, інтеграційна, аналітико-когнітивна) до галузевих книгозбірень [3; 5].

Термінологічне поле системи понять «комунікація – соціальна комунікація – документна комунікація» визначене науковцями на основі взаємопов'язаних підходів та певних етапів розвитку й функціонування бібліотечних систем, рівнів соціальної взаємодії. Найпоширенішим є визначення терміну «комунікація» як процесу обміну інформацією між двома або більше особами. Соціальну комунікацію дослідниця В. Ільганаєва визначає як систему «...комунікаційної діяльності в

суспільстві, що породжує її об'єктне підґрунтя». Документна комунікація, побудована на обміні документами між двома або більше учасниками комунікаційного процесу, виникає та існує в документально-комунікаційному процесі, тобто в такій комунікації, в якій від одного суб'єкта до іншого передається інформація, що зафіксована на матеріальному носіїві в просторово-часовому вимірі [1].

В еволюції документної комунікації найбільш поширеними, за думкою Г. Швецової-Водки, є два підходи [3]. Перший передбачає, що передача інформації від комунікатора до користувача здійснюється за допомогою документа, який виконує роль каналу комунікації. Другий підхід розглядає документ не як канал комунікації, а як повідомлення. Каналами передачі документів у даному випадку виступають як бібліотеки, так і інші соціально-комунікаційні інституції. Напрями комунікації обмежені одновимірною площиною і відзначаються послідовністю. Лінійна модель функціонування бібліотеки характеризується традиційними для неї процесами комплектування, обробки, класифікації, збереження та поширення інформації.

Український бібліотекознавець Г. Шемаєва виділяє нелінійну інтеракційну модель функціонування бібліотеки в системі наукової комунікації. Цей історичний тип бібліотеки виокремлюється в період комп'ютеризації й автоматизації бібліотечних процесів, переведення документів в електронну форму, організації до них доступу. Подальше еволюціонування бібліотеки, яке характеризується необхідністю посилення процесів координації та кооперації та корпоратизації приводить до зміни інтеракційної комунікаційної моделі бібліотеки на інтеграційну. Г. Шемаєва, враховуючи сучасні тенденції різкого зростання застосування інтелектуальних технологій у діяльності наукових бібліотек, пов'язаних із необхідністю упорядкування, згортання, реферування, анотування, виділення ключових слів, визначення цінності інформації, наступною перспективною нелінійною комунікаційною моделлю бібліотеки вважає аналітико-когнітивну [5].

Розглядаючи основні характеристики періоду медіатизації стосовно бібліотек ВНЗ, Т. Колесникова визначає його як «перспективний етап в процесах інформатизації бібліотек ВНЗ» [2]. В той же час вона підкреслює, що «... перехід бібліотек вищої школи до періоду медіатизації в умовах повного автоматизованого циклу діяльності з використанням мультимедійних технологій зумовить... необхідність подальшого уточнення комунікаційних моделей їх функціонування» [2].

Слід зазначити, що головним чинником зміни лінійної моделі або часткової її заміни в наукових бібліотеках на нелінійну стала інформатизація бібліотечних процесів, що інтенціонально сформувала можливість залучення різних комунікаційних моделей в її комунікаційний простір.

Більш детально розглянемо особливості становлення комунікаційних моделей у діяльності наукових бібліотек на прикладі Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського).

Науковці відзначають, що будь-який комунікаційний процес неодмінно включає в себе крім конкретної ситуації передавання інформації (документа, інформації, знань) від комуніканта до реципієнта, враховуючи темпоральні виміри: теперішній час, набутий досвід (минуле), і деяку проекцію майбутнього [1].

Обмін інформацією в процесах комунікаційної діяльності бібліотек відбувається з використанням різної кількості елементів комунікації та відзначається розмаїттям напрямів комунікацій. Так, лінійна за структурою і характером модель комунікації притаманна документно-комунікаційному рівню функціонування бібліотеки. На рівні формування та комплектування документного фонду – це реалізація лінійної комунікаційної моделі з певними елементами інтеграційної моделі (інформаційно-комунікаційний рівень функціонування бібліотеки). Зрозуміло, що інформаційний ресурс наукової бібліотеки – це документний фонд зберігання на традиційних та електронних носіях інформації, бази даних електронного каталогу, що технологічно відповідають нелінійній моделі, так як всі бібліотечні процеси здійснюються у відповідних АРМах: «Комплектатор», «Каталогізатор», «Книговидача». Доступ до знань, «матеріалізованих в документній формі» та в образі документа об'єднує в двоєдину спільність двох (лінійної і нелінійної) моделей. І, нарешті, шлях документа з первинної ланки (відділ наукового комплектування фондів) до створення інформаційного продукту, надання доступу до нього в безпосередньому чи опосередкованому вигляді, забезпечення багатопланового процесу комунікації – відображає поступальний та лінійний характер процесів накопичення знань. Саме тому сучасні інформаційно-пошукові системи наукових бібліотек засновано на багаторівневості бібліографічних описів, структурні елементи яких мають гіперпосилання та відображають багатовимірний виклад інформації.

У той же час процеси лінійної комунікації обов'язково наявні в усіх комунікаційних моделях бібліотечної діяльності. Наприклад, в інтеракційній моделі діяльності структурних підрозділів:

- передавання документів електронною поштою;
- застосування менеджерів;
- традиційні засоби опосередкованих форм комунікації;
- різні форми усної комунікації й діалогу;
- групова й міжособистісна взаємодія.

При цьому в класичній книгозбірні при домінуванні лінійної за структурою й характером комунікаційної практики передавання документальної інформації бібліотечні процеси спираються на нелінійну інтерактивну базову модель комунікації, в якій виділено комунікативну структуру міжособистісного спілкування та циркуляцію інформації в колективі. Ця структура є складною багатоканальною системою взаємодії працівників. Її основні чинники:

- ✓ інтерактивний – регулює взаємодію партнерів у спілкуванні;
- ✓ перцептивний – організує взаємоприйняття, взаємооцінку та рефлексію у спілкуванні.

В умовах електронних комунікацій спостерігається становлення й розвиток нелінійних комунікаційних моделей в діяльності бібліотек: інтеракційної та інтеграційної. Ці комунікаційні моделі притаманні перехідному періоду (інформаційно-комунікаційний рівень функціонування бібліотеки) та періоду медіатизації (когнітивно-комунікаційний рівень) в процесах інформатизації бібліотек.

Отже, проекція наукової бібліотеки як каналу передачі інформації (документа) від комуніканта до реципієнта в лінійній моделі характеризується поступовістю, послідовністю, односторонньою направленістю дії, тобто лінійністю. Вона може бути охарактеризована як «замкнена» модель комунікації без зворотного зв'язку. Застосування комунікаційного процесу в системі суб'єкт-суб'єктних відносин: комунікатор – зміст документа – засоби комунікації – користувач (читач), на сьогодні є свідченням класичного (традиційного) статусу наукової бібліотеки, її монологічного комунікаційного рівня. Але у той же час наявність у сучасній бібліотечній структурі бібліотеки окремих підструктур, заснованих на лінійній моделі комунікації (наприклад, наукове формування і організація зберігання, використання та збереження фонду рідкісних видань (РВ), створення електронної бази даних на РВ, що зберігаються у

бібліотеці, поповнення електронних каталогів у двох напрямках – введення нових надходжень та паралельна ретроконверсія карткових каталогів, розроблення інструктивних та методичних матеріалів з управління фондом РВ, що синхронізовані в просторово-часовому континуумі, уможливають обмежене застосування лінійної комунікації.

У період активного застосування інформаційно-комунікаційних технологій в бібліотеках відбувається перехід від лінійної до першої нелінійної комунікаційної моделі їх діяльності – інтеракційної. Ключовими характеристиками перехідного етапу є:

- виконання завдань з подальшої автоматизації внутрішніх процесів;
- перехід до мережових технологій;
- використання можливостей Інтернет / інтранет-технологій;
- створення ЕК;
- розробка російського комунікативного формату RUSMARC;
- розвиток корпоративних бібліотечних проектів;
- застосування технологій Z.39-50 для розподіленого доступу до бібліографічних БД;
- поява нових інтернет-сервісів, зокрема веб-сайтів, файлообмінних мереж;
- взаємодія науковців, бібліотекарів як у реальному, так і віртуальному просторах, розвиток діалогової та полілогової комунікацій.

Інтерактивна модель комунікації відображає процес одночасного відправлення та отримання повідомлень комунікаторами за участю включеного в процес посередника, який не є кінцевим адресантом. Наукові бібліотеки поступово відмовляються від монологічних форм мислення, що закріпилися в професійних стереотипах поведінки й традиційній організації діяльності книгозбірень, заснованих на лінійній комунікації, та розвивають діалогічні відносини в комунікаційному спілкуванні. Відбуваються не тільки зміни в предметності праці, але й змінюються ціннісні орієнтири та норми поведінки в межах бібліотек, яка по-новому організовує своє комунікаційне середовище. Це, наприклад, застосування бібліотечно-інформаційних сервісів (ЕДД, МБА, започаткування інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» та інформаційного проекту «Педагоги-новатори в Україні» з їх чіткою орієнтацією на користувача та на його можливу участь в удосконаленні бібліотечних продуктів і послуг.

Вивчення механізмів становлення, розвитку та функціонування різних

моделей комунікації – важливий напрям наукових розвідок ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Так, у межах наукового дослідження «Модернізація науково-інформаційної діяльності провідних книгозбірень мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України» передбачено дослідження шляхів трансформації мережі освітянських бібліотек у бібліотечно-інформаційні центри, що уможливить гармонійне поєднання в одній бібліотечній структурі книгозбірні лінійної та нелінійних моделей комунікації. Створення електронної педагогічної бібліотеки, проектування нової моделі порталу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського засновано на нелінійній (інтеграційній) комунікації. Водночас можна спрогнозувати її модифікацію в когнітивно-комунікаційну модель, що реалізується в системі діалогових комунікаційних зв'язків: «користувач – інформаційний ресурс», «користувач – користувач», «користувач – створювач інформаційного ресурсу». Обов'язковими елементами наукової бібліотеки когнітивно-комунікаційного рівня є наявність таких базових складників:

- формування інтегрованого галузевого ресурсу спільно з освітянськими бібліотеками;
- наявність програмно-технологічного комплексу, що забезпечує доступ до БД електронного каталогу, зокрема дистанційним користувачам;
- системно-інтеграційний стан бібліотечних технологій;
- інтегровані організаційно-функціональні бібліотечні структури, системно-мережеві засоби бібліотечного обслуговування;
- поліпредметні методи фіксації, збереження та трансляції інформації та знань в умовах єдиного науково-освітнього комунікаційного простору суспільства.

Специфікою галузевих бібліотек є посилення тих аспектів діяльності, які дають підстави розглядати їх не як сховища збереження знань, а як активних учасників багаторівневих процесів наукової комунікації, організації наукометричних наукових досліджень, впровадження інтелектуальних інформаційних технологій як стратегічних напрямів їх розвитку.

Таким чином, діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як галузевого координаційного, інформаційного та методичного центру поєднує в собі ознаки як лінійної, так і нелінійних моделей. Тобто її комунікаційний простір має в собі атрибути лінійної і нелінійної моделей. Так, на рівні процесів комплектування, наукової обробки документів,

збереження та поширення інформації наявні як вищезазначені ознаки, так і ознаки інформаційно-комунікаційного та когнітивно-комунікаційного рівнів). Окремими прикладами в процесах лінійного подання документної інформації можна вважати і лінійний пошук бібліографічних описів за алфавітом у класичному каталозі, і друковані інструкції користування картковими каталогами.

На етапі інтеракційної діяльності бібліотеці притаманні комп'ютеризація, автоматизація бібліотечно-інформаційних процесів (упровадження в практику роботи САБ ІРБІС, створення ЕК, процеси оцифрування фондів; створення реферативної БД, корпоративних мережевих бібліотечних проєктів, а саме: зведеної бази даних бібліографічних видань освітянських бібліотек, зведеної бази даних дисертацій з питань освіти, педагогіки і психології, зведеної бази даних періодичних видань та зведеної бази даних збірників наукових праць.

Когнітивно-комунікаційний рівень періоду медіатизації як повного автоматизованого циклу бібліотечної діяльності є наслідком поєднання лінійної (документно-комунікаційний рівень) моделі та інтеракційної (інформаційно-комунікаційний рівень) моделі періоду переходу на автоматизовані технології [2].

З урахуванням вищезазначених положень стосовно розвитку комунікаційних моделей в інформаційному просторі галузевих бібліотек та на основі аспектного аналізу основних характеристик комунікаційного простору бібліотек досліджуваного типу, можна виокремити наступні висновки:

⊕ розвиток комунікаційних зв'язків та основних комунікаційних засобів відповідає певному рівню розвитку та впровадження інформаційних технологій, здатності синхронізувати та співвіднести засвоєння нових інформаційних технологій бібліотекарями попередніх генерацій з достатньо високим рівнем інформаційної освіченості молодого покоління фахівців;

⊕ для лінійної моделі притаманні монологічна форма взаємодії, відповідно, одностороння реалізація цього процесу з традиційними формами міжособистісних, професійних, соціальних зв'язків;

⊕ якісно новий рівень комунікаційних зв'язків та потоків впливає на стрімкий розвиток інтеракційної моделі, що супроводжується деякими елементами лінійної моделі;

⊕ між структурними елементами інтеграційної моделі існують певні зв'язки: міжрівневі (утворюються між відповідними інформаційними потоками та комунікаційними каналами), внутрішні (зв'язки – між комунікаційними елементами одного рівня; функціональні – між структурними підрозділами, що формують та генерують інформаційні та документні потоки задля зведення цих зв'язків до логічного завершення – оперативного доступу до інформації).

Безперечно, в контексті мінливих трансформаційних суспільних процесів істотних випробувань зазнає вся комунікаційна система бібліотеки, основним завданням якої є взаємодія на рівні суб'єкт-суб'єктної парадигми спілкування з використанням технологічних каналів комунікації, збереження інтелектуальних надбань та їхньої інкультурації в інформаційний простір.

Список використаних джерел

1. *Ильганаева В. А.* Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В. А. Ильганаева. – Х. : КП «Городская типография», 2009. – 392 с.
2. *Колесникова Т.* Впровадження інноваційної моделі бібліотеки університету як чинник глибокої інтелектуалізації бібліотечної професії // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 12. – С. 34–48.
3. *Слободяник М. С.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М. С. Слободяник; Нац. акад. наук України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. – К. : Ред. журн. «Бібліотечний вісник», 1995. – 286 с.
4. *Швецова-Водка Г.* Складові системи документальних комунікацій / Галина Швецова-Водка // Бібл. вісник. – 2011. – № 1. – С. 37–42.
5. *Шемаєва Г. В.* Розвиток бібліотеки в системі науки / Г. В. Шемаєва // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матер. Міжнар. наук. конф., Харків, 18–19 лист. 2010 р. – Х. : ХДАК, 2010. – С. 154–156.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

UDC 021.64:[0.26:37.014]:004

Nataliia Kropocheva,

Scientific Associate, Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

Socio communication aspects of branch libraries: an attempt discourse

The example of the functioning of Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine analysis done aspect of forming patterns of communication branch

Libraries. Author determined basic terms and concepts communications sphere libraries of this type. Shows the key characteristics of each communications model interconnection and reasonable flow of communication processes, communications according to each model of Communication. The characteristic structural elements of the communication environment research libraries. The necessity of integration and interoperability of their Functioning in multi-space communications branch Libraries.

Keywords: linear model, nonlinear model of communication, communication channels, branch Library.

УДК 021.64:[0.26:37.014]:004

Наталія Крочечева,

научный сотрудник ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского

Социокоммуникационные аспекты деятельности отраслевых библиотек: попытка дискурса

На примере функционирования Государственной научно-педагогической библиотеки имени В. А. Сухомлинского сделан полиаспектный анализ формирования коммуникационных моделей отраслевых библиотек. Выделены базовые термины и концепты коммуникационной сферы библиотек этого типа. Приведены ключевые характеристики каждой коммуникационной модели и обоснована взаимосвязь протекания коммуникационных процессов соответственно структуре и содержанию каждой модели коммуникации. Охарактеризованы структурные элементы коммуникационной среды научных библиотек. Доказана необходимость и интеграционную совместимость их функционирования в многоуровневом коммуникационном пространстве отраслевых библиотек.

Ключевые слова: линейная модель, нелинейная коммуникационная модель, коммуникационные каналы, отраслевая библиотека.